

wordt overgelaten te systematiseren, waartoe een personen- en zakenregister behulpzaam is. Voor een toekomstig biograaf is het dienstig ermee rekening te houden dat een brief uit Holland meestal pas weken later in Engeland arriveerde en aan de geadresseerde niet bekend hoefde te zijn wanneer alweer één, meestal méér andere brieven werden geschreven. Het kan van betekenis zijn voor de beoordeling van de man, die beurtelings aan beide Catharina's schreef en daarbij vragen oproept naar zijn eerlijkheid. 'Wikkel hem dus in de breedste plooien uwer liefde, dien man der tegenstrijdigheden', vroeg Allard Pierson in *Oudere tijdgenooten*. Pierson typeerde hem als een branding. De lezer-bader duikt op met zee-wier om de slapen, maar zoiets hindert slechts éven.

Annotaties en hun noodzaak zullen altijd een onderwerp van discussie blijven. Maar niemand kan ontkennen dat de door Bosch gegeven toelichtingen bij de teksten verantwoord zijn. Wel zou ik zelf op enkele punten annotaties gewenst hebben waar deze nu werden weggelaten. Waarom heet de 'tuimelgeest': 'aristocratisch (3); wat is 'den troost des gemoeds' (33); waarom werd geen vertaling opgenomen van het distichon in brief 21; zou werkelijk elke lezer weten wat 'de loop' is (107,113)?

Maar kritiek heb ik nauwelijks. Zij die ons dergelijke lectuur verschaffen verdienen erkentelijkheid. De waardering geldt mede NWO, die de publicatie in twee kloeke banden, naast elkaar te gebruiken, mogelijk maakte.

P.L. Schram

Jaarboek voor de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland, onder de redactie van D.Th. Kuiper e.a., jaargang 1 (1987), 2 (1988), Kampen uitgeversmaatschappij J.H. Kok f 27,50 per jaargang.

Dit jaarboek is een vrucht van de groeiende belangstelling voor de geschiedenis van het gereformeerde volksdeel, aldus het 'Woord vooraf' in het eerste deel. Met publikaties als *Anderhalve eeuw gereformeerden in stad en land*, de herdenkingsuitgaven van de vele uit Afscheiding of Doleantie voortgekomen kerken (gemeenten) en de daarbij behorende publiciteit (tentoonstellingen, bijeenkomsten) wordt overduidelijk gedemonstreerd dat door een jaarboek als dit zeker in een behoefte voorzien wordt. In de twee eerste jaargangen treft men een aantal onderling zeer uiteenlopende onderwerpen aan, die op een verantwoorde manier telkens in een 20 tot 30 bladzijden door deskundige auteurs voor een breed publiek worden behandeld. In mijn literatuuroverzichten heb ik al geattendeerd op de 19e-eeuwse stof en dat is maar de kleinste helft. Van de 20e-eeuwse onderwerpen wil ik hier alleen wijzen op het artikel van D.Th. Kuiper over de 'beweging der jongeren' in de jaren 1910-1930, onder de titel 'Gefnuikte vernieuwing', een zeer welkom overzicht over een merkwaardige en boeiende episode. Gezien de geheel verschillende